

KORUPCE A PODNIKATELSKÉ OBJEVOVÁNÍ

Jolana Volejníková

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav ekonomie.

Abstrakt

Contribution named „Corruption and entrepreneurial detection“ links up to Kirzner theory on the enterprise detection. His aim is to demonstrate, that in a society with increasing role of the state, come about the destruction of the enterprise detection process. Example of these destruction are activities like "rent seeking" and in consequence of a growing level of corruption in economic background. Block arises from the situation in Czech Republic.

Key words

Austrian school, enterprise detection, rent seeking, corruption, Corruption Perception Index

ÚVOD

Příspěvek nazvaný „Korupce a podnikatelské objeovávání“ je krátkým zamyšlením nad významem rakouské školy ekonomického myšlení a nad relevancí jejích teorií pro minulost i současnost české společnosti. Obsah příspěvku vychází zejména z neorakouské teorie podnikatelského objeovávání Izraela Kirznera, která v soudobém ekonomickém myšlení představuje seriózní protiváhu standardní neoklasické interpretaci fungování tržního systému. V rámci příspěvku jsou diskutovány možnosti i meze teorie podnikatelského objeovávání, které vyplývají z rostoucí role státu v soudobých tržních ekonomikách. Tyto meze způsobují destrukce podnikatelského objeovávání, jejichž příkladem jsou např. i aktivity typu „rent seeking“ a důsledkem rostoucí hladina korupce v ekonomickém prostředí. Cílem příspěvku je demonstrovat aktuálnost teoretického odkazu Kirznerovy ekonomie ve vazbě na poznatky teorie veřejné volby pro Českou republiku, především v souvislosti s jejím započatým úsilím bojovat proti korupci.

PODNIKATELSKÉ OBJEVOVÁNÍ

Ve vývoji ekonomického myšlení představuje rakouská a neorakouská škola synonymum liberálních ekonomických názorů, představu svobody podnikání a nekompromisní obhajobu soukromého vlastnictví. Už od samého počátku svého vzniku vynikala tato škola svojí ojedinělostí a revolučností myšlenek, determinovaných především důsledným uplatňováním metodologie subjektivismu a individualismu, a tedy i vírou v subjektivní, spontánní aktivitu samostatně jednajících jedinců. Když zakladatel této školy, Carl Menger vydal v roce 1871 své „Základy národního hospodářství“, znamenalo to začátek nové epochy v ekonomickém myšlení. Jeho obdivovatelé a žáci mluvili často o „koperníkovském činu“ a ani tak velký ekonom jako Josef Schumpeter neshledal v tomto příoměru nic nadneseného. V učebnicích se v této souvislosti hovoří o „marginalistické revoluci“, která je právě v našem prostoru spojena s Mengerovým jménem. O Mengerově tvůrčí schopnosti a síle jeho charakteru svědčí skutečnost, že bez porozumění a spolupráce s jinými vědci¹, dokončil své originální dílo. Ve „sporou o metodu“ s Historickou školou pak obhájil nejen právo ekonomie na používání induktivní a deduktivní metody, ale i její právo na existenci jako samostatné vědní disciplíny.

¹ Německý prostor té doby byl pod vládou Historické školy. Ta izolovala Německo od anglosaského ekonomického myšlení. Protože oponenti historiků nesměli přednášet na německých univerzitách, došlo zde prakticky k likvidaci abstraktní teorie. Situace se změnila až po té, když se do Vídně dostalo Jevonsovo a Walrasovo jméno.

Mnohé z jeho argumentů neztratily dodnes nic ze své platnosti a nejsou zdaleka jen historickými dokumenty o jeho slavném sporu.

Pokračovatelé Mengerova ekonomického učení a další generace ekonomů rakouské školy vytvořili svébytnou rakouskou tradici ekonomického myšlení. Pro tuto tradici je charakteristický dynamický pohled na reálné tržní hospodářství. Aktivní role podnikatele jako klíčového koordinátora ekonomických aktivit na trhu, představuje v ekonomii „rakušanů“ jádro dynamické interpretace tržních aktivit, ale i přesvědčivý argument proti centrální koordinaci a státní regulaci. Ve 20. století to byli zejména Ludwig von Mises a Friedrich August von Hayek, kteří se revolučností svých liberálních myšlenek postavili v dalším velkém sporu - sporu o ekonomickou kalkulaci v socialismu, proti socialistickým doktrínám. Tito ekonomové rozpoznali riziko centrálních kalkulací a do moderního ekonomického myšlení vnesli roli podnikatele jako subjektu s tvořivou, aktivující silou. Podnikatel „human action“ představuje zdravou hybnou sílu ekonomického rozvoje ve společnosti „spontánního řádu“, která má pevnou etickou dimenzi a jasná pravidla hry.

Analýza tržního procesu hraje v rakouské ekonomické tradici dlouhodobě klíčový význam. Přitom je třeba zdůraznit, že představitelé všech vývojových etap rakouské školy kladli při popisu a interpretaci ekonomických aktivit vždy důraz na reálný, skutečný, ne neoklasický mechanický obraz reality. Máme-li dnes hovořit o současné či novodobé interpretaci systému alokace zdrojů v tržních ekonomikách, pak je to právě teorie podnikatelského objevování Israela Kirznera, která je reprezentativním, novodobým výkladem tržního procesu v prostředí rakouské ekonomie. Kirzner tuto teorii brilantně vysvětlil v knize „Jak fungují trhy“. Ukázal zde, že teorie podnikatelského objevování nejenom, že ponechává podnikateli stále úlohu zásadního významu, ale umožňuje současně nový pohled na hospodářskou politiku a úlohu státu v soudobých tržních ekonomikách. „*Teorie podnikatelského objevování se vyvinula jako syntéza vzájemně se doplňujících myšlenek, se kterými přišli Mises a Hayek. Mises zdůrazňoval úlohu podnikatelů na trhu, Hayek obrátil pozornost na vzájemné učení se, které je pro tento proces charakteristické*“ [KIRZNER, 1998]. Kirzner považuje tyto dva myšlenkové prvky za rub a líc téže mince, která představuje rakouské paradigma. Pro Misesa je jakékoli lidské konání, jakákoli lidská činnost vždy spekulací a každý jedinec je svým způsobem podnikatelem a spekulantem. Lidské konání je ze své podstaty vháněno do nejistoty neznámé budoucnosti, čímž se stává objevováním. Podnikatel, který objeví ziskovou příležitost, objevuje existenci zisku, kterou před jeho objevem neviděl ani on, ani nikdo jiný. Klíčovým prvkem zaručujícím, že zisková příležitost bude objevena a poté bude využita je tzv. podnikatelská ostražitost. Neustálé změny, ke kterým v ekonomice dochází, dávají příčinu vzniku novým situacím, kterých si obyčejně účastníci trhu nejsou vědomi. Neustále vznikají nové příčiny nerovnováhy a příčiny cenových rozdílů. Současně ale tyto nerovnováhy dávají nepřetržitě vznikat silám, které mají tendenci objevovat takto vytvářené ziskové příležitosti. Tendence k vytváření jednotné ceny je neustále narušována a obnovována.

Rakouská teorie podnikatelského objevování nepředpokládá úplnou znalost všech relevantních informací. Informace jsou, jak postřehl Hayek, rozptýlené a nejsou dostupné nikomu v jejich úplnosti. Podnikatelské objevování je proto i procesem, jehož prostřednictvím jsou informace objevovány a dále předávány. V kterémkoli časovém okamžiku odrážejí trhy učiněná mylná rozhodnutí, která vznikla jako výsledek určité nevědomosti subjektů trhu. Jsou-li tyto chyby opravovány, projevují se jako příležitosti čistého zisku. Tak se vyvíjí trh v čase. Podnikatelské objevování tedy znamená proces, kdy někdo pozorný objeví něco, co bylo dosud přehlíženo. Podnikatel objevuje na trhu mezery, vyplňuje je svou kreativností a inovací a tak, svou vlastní podnikatelskou aktivitou, přetváří a mění ekonomickou realitu.

Přítom je motivován možností případného zisku. Permanentní tržní proces směřuje tímto způsobem od nerovnováhy k rovnováze. Je to proces učení se a objevování.

MOŽNOSTI A MEZE PODNIKATELSKÉHO OBJEVOVÁNÍ

Podnikatelské objevování předpokládá dynamický charakter konkurence, která působí nejenom na ceny, ale také na kvalitu výrobků a výrobních technik. Hnací síla podnikatelského konkurenčního vstupu přesunuje zdroje z odvětví, ve kterých je produktivita nízká do odvětví nebo technologií s vyšší produktivitou. Úspěch, který vykazují tržní ekonomiky, je tak výsledkem přirozené tendence k nahrazení méně efektivní a méně vynalézavé produktivní činnosti nově objevenými, účinnějšími způsoby uspokojení potřeb zákazníků, výrobou lepšího zboží nebo využitím doposud neznámého, ale dostupného zdroje. Dynamická konkurence přináší pro společnost také tu výhodu, že vytváří stimuly pro objevení a opravení dřívějších podnikatelských omylů. Proces objevování, který je poháněn dynamickou konkurencí musí však být umožněn existencí takového institucionálního rámce, který dovoluje volný vstup podnikatelů jak na staré, tak na nové trhy. Jak sám Kirzner uvádí, „ ... *pro teorii podnikatelského objevování obsahuje relevantní koncept konkurence pouze jednu podmínku, a to svobodu vstupu na každý myslitelný trh*“ [KIRZNER, 1998]. Konkurence může být omezena (kromě vládního omezení vstupu) pouze jako výsledek monopolního vlastnictví jedinečných a vzácných zdrojů. Tam, kde není umožněno potenciálním podnikatelům vstoupit na trh, vstoupit do nějakého odvětví (například jako výsledek vládní garance monopolního privilegia pro protěžovaného výrobce), musí dojít k destrukci procesu objevování na trhu, protože konkurenční síly nemohou vzniknout a odstranit tak monopolní situaci. Omezení vstupu tak brání využití čistého zisku novými, inovativními podnikateli, ačkoliv jsou ziskové příležitosti objeveny. „*Do té doby, dokud žádnému podnikateli není bráněno, aby prováděl jakékoli podnikatelské aktivity, pro které se rozhodne, a měl z nich prospěch, nese s sebou každá činnost v ekonomice hrozbu konkurence a sama představuje konkurenci pro druhé*“ [KIRZNER, 1998].

Z uvedeného plyne, že vyjma mimořádných situací, kdy někdo výhradně vlastní nějaký jedinečný vzácný výrobní zdroj, který je potřebný k výrobě nějakého důležitého spotřebního statku, pro který neexistuje přiměřený substitut, není pro zajištění dynamické konkurence na trhu nutná žádná zvláštní legislativa a její vynucování. Jediným požadavkem tu je volnost vstupu (tj. neexistence privilegií). „*Ve většině případů omezeného vstupu se jedná o privilegium dané vládou nebo vládou vytvořené překážky vstupu (např. požadavky licencování). Jediná činnost vlády, která je potřebná k zajištění dynamické konkurence na trhu, je odstranění všech takových vládou vytvořených překážek*“ [KIRZNER, 1998]. Ochrana před vstupem konkurence do privilegovaného sektoru zajišťuje monopolní postavení tím, že odchýlí podnikatelské objevy do jiných oblastí.

RENT SEEKING

Destrukce procesu podnikatelského objevování vzniká jako důsledek vládou vytvořených překážek vstupu do určitého odvětví představuje vážné narušení přirozeného fungování tržního mechanismu. Současně však, růst velikosti, síly a kompetencí státu má za následek, že v soudobých ekonomikách bývá podnikatelských zisků dosahováno stále častěji v důsledku různých vládních podpor, daní a regulací, než jako výsledku podnikatelského ducha a podnikatelské obratnosti. „Podnikatelské objevování“ se tak realizuje cestou ovlivňování politických rozhodnutí, lobbingu a korupce pro získání náklonnosti úřadů či získání veřejné zakázky. Ziskové příležitosti tak často závisí na tom, zda firma získá vládní zakázku, zda dostane subvence, podaří-li se zvýšit dovozní cla, je-li omezena konkurence nebo jsou-li zmírněny bezpečnostní či ekologické předpisy. Stát jako odosobnělý ekonomický subjekt stále intenzivněji sleduje své vlastní zájmy a ekonomické subjekty se stále intenzivněji učí

využívat státu pro prosazování svých zájmů. Bohužel, i v České republice jsme svědky upevňování a prohlubování systému, ve kterém se počestné podnikání na trzích mnohdy stává konkurenční nevýhodou.

Ekonomické jednání, které se přesunuje z ekonomického trhu na trh politický označili teoretici veřejné volby jako aktivity typu „rent seeking“². V důsledku těchto aktivit je tržní alokace nahrazována alokací netržní. Nutno poznamenat, že je velkou zásluhou ekonomů veřejné volby, že na půdě ekonomické teorie otevřeli problémy, které změnily dosud tradiční pohled na chování politiků a státu a otevřeli tak prostor k adekvátní ekonomické analýze jevů, které stále častěji deformují reálné ekonomické prostředí. Samotný vznik teorie veřejné volby reagoval především na rychlý růst velikosti veřejného sektoru ve 20.století. Podle Jamese Buchanana, zakladatele školy veřejné volby, „... všechny státy spotřebovávají mnohem více zdrojů, než lze obhájit jakýmkoliv legitimními argumenty, ... řekněme 15% souhrnného produktu je vhodné vybrat pro kolektivní agentury, ..., jenže i západní demokracie běžně spotřebují něco mezi 35 až 60 % produktu, tedy třikrát až pětkrát tolik. Největší státy západní Evropy spotřebují kolem 50% hrubého domácího produktu, Spojené státy 40% [BUCHANAN, 2002]. Odchýlení podnikatelského objevování z ekonomického trhu na trh politický představuje další destrukci tržního procesu. Tato destrukce s sebou navíc nese nebezpečí vzniku korupce. V této souvislosti představitelé teorie veřejné volby ukázali, že k realizaci korupčních aktivit dochází v rámci rentních vyhledávacích aktivit. Ty rostou úměrně rozsahu intervenčních aktivit a státních zásahů do ekonomiky. Ten, kdo rentu vyhledává je připraven nést vysoké náklady, aby privilegium, z něhož renta plyne získal. Protože je konkurence přenesena z ekonomického trhu na trh politický, konkurence mezi dobyteli renty vyhání náklady na získání renty až do výše renty samotné. Přitom celým procesem prolíná základní ekonomický princip, tedy princip vzácnosti. Čím vzácnější a lukrativnější je renta (čistý zisk), tím je dražší. Tato skutečnost ovlivňuje i vzájemná očekávání zúčastněných, tedy těch kdo dobývají i těch, kdo o udělení výsady rozhodují. Vzácnost zvyšuje očekávání, vyšší očekávání zvyšují „cenu“ renty, hladina korupce roste. Korupce tak nabývá hrozivých rozměrů, protože bující systém byrokracie a regulací pro ni vytváří živnou půdu.

Vyhledávání renty na politickém trhu je příkladem neproduktivního užití zdrojů. Zdroje a prostředky využití ke korupci nejsou použity k výrobě užitečných statků a potřebných služeb. Tyto pokřivené praktiky ekonomického chování podporují a živí politiku, která deformuje přirozený chod hospodářství. Zisk plynoucí z dobyté výsady, úlevy nebo výhody představuje sice pro subjekt, který jej získá předstih před konkurencí a vylepšení si svého tržního postavení. Tento „ekonomický úspěch“ je však výsledkem netržní, neetické a v případě úplatků i trestné soutěže. Z uvedeného je zřejmé, že kdykoliv je potlačena svoboda jednotlivce, kdykoli je zpochybněna role individua, podnikatele a spontánní inovativní síla tržního procesu, zvyšuje se závislost podnikatelského prostředí na státní byrokracii a přirozené tržní „mezery“ ziskových příležitostí mizí. Podnikatelské objevování je přeměřováno k příležitostem na politickém trhu, nese s sebou dodatečné transakční náklady i vysoké náklady příležitosti dané ekonomikou.

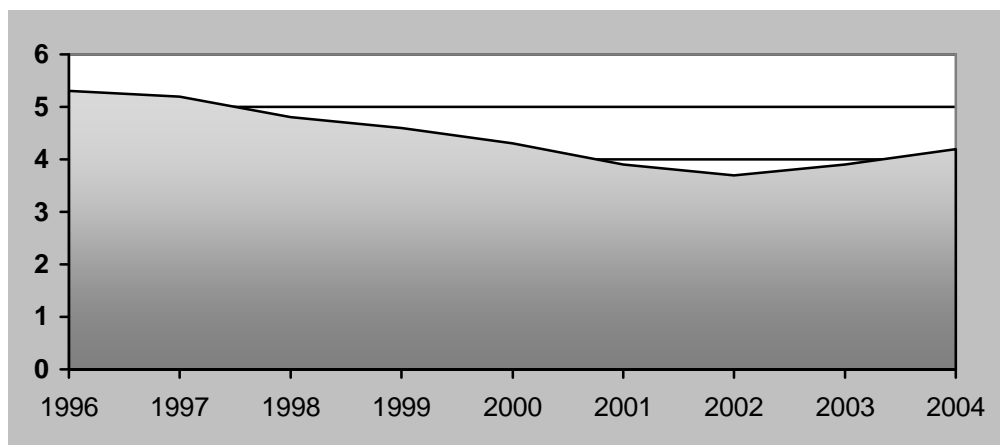
FENOMÉN KORUPCE V ČESKÉ REPUBLICĚ

Relevance ekonomických teorií diskutovaných v tomto příspěvku je pro českou společnost dnešních dní zjevná právě v souvislosti s úsilím bojovat proti korupci. Tento boj patří od roku 1998 mezi proklamované priority vlády České republiky. „Vládní program boje proti korupci“, který vzala vláda na vědomí Usnesením č.125 ze dne 17. února 1999 je v současné době považován za nosný pilíř protikorupční vnitrostátní politiky. Tento program představuje

² Termín poprvé systematicky vysvětlil Gordon Tullock roku 1967.

dlouhodobý systematický projekt opatření proti korupci jak legislativního tak organizačního charakteru a zavazuje českou vládu podílet se na spolupráci v boji proti korupci i na mezinárodní úrovni. Snaha o důsledné plnění jednotlivých doporučení vyplývajících z vládního programu provázela Českou republiku i na cestě ke vstupu do Evropské unie³. V průběhu přístupového období vláda novelizovala celou řadu zákonů, iniciovala vznik speciálních protikorupčních útvarů a orgánů, na jednotlivých ministerstvech byly např. zavedeny protikorupční telefonní linky, vydány byly příručky obrany proti korupci, proběhla odborná protikorupční školení státních úředníků, byl vydán kodex etiky zaměstnanců ve veřejné správě.

Navzdory těmto nákladným vládním opatřením se v České republice korupci dlouhodobě daří. „*Za nejdůležitější problémy české společnosti a tím i ekonomiky můžeme považovat korupci a pomalé vytváření socioekonomických podmínek pro fungování tržního mechanismu*“ [ŽÁK, 2005]. Nabízí se proto otázka, proč je česká vláda v boji proti korupci tak málo efektivní? Výsledky empirických průzkumů, průzkumů veřejného mínění i dostupné oficiální statistiky jsou znepokojivé a zhoršující se trend v oblasti sledování a vnímání korupčního prostředí v České republice jen potvrzují. Odbornou veřejností nejsledovanější index v této oblasti „Index vnímání korupce“ (Corruption Perception Index, Transparency International CPI-TI)⁴ za rok 2004 znovu dokazuje, že boj české vlády s korupcí zůstává stále jen rozehranou partií. Oproti minulosti nenastaly žádné změny a Česká republika na pomyslném žebříčku hodnocených zemí dlouhodobě „padá“. Z celkově hodnocených 145 zemí obsadila 51 místo s hodnotou indexu 4,2. Vývoj indexu CPI-TI pro Českou republiku demonstruje následující obrázek:

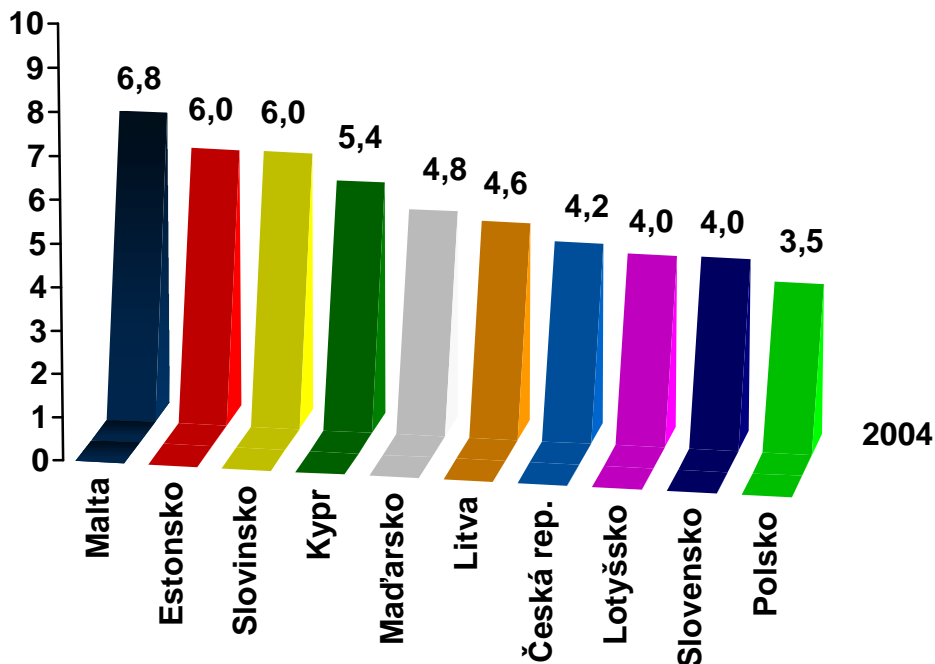

Obr.1: Vývoj indexu CPI-TI Česká republika

Korupce v České republice zůstává vážným problémem i po vstupu České republiky do Evropské unie. Srovnání v této oblasti dokládá, že v uplynulém roce je s hodnotou indexu CPI-TI 4,2 Česká republika na 22 místě z celkem 25 členských států. Poslední příčky obsadilo Lotyšsko spolu se Slovenskem a Polsko. Pozice České republiky v pořadí nových členských států EU spolu s příslušnými hodnotami indexu CPI-TI jsou zřejmé z obr. 2.

³ Viz.např.Pravidelné zprávy Evropské komise o České republice za rok 1998 – 2002. Komise, Regular Report from the Commission on the Czech Republic's Progress towards Accession (1998-2000).

⁴ Corruption Perception Index je založen na principu „vnímání korupce“. Od roku 1995 jej sestavují společně mezinárodní nevládní organizace Transparency International a Göttingenská univerzita v Německu. Vztahuje se k vnímání úrovně korupce, jak ji vidí lidé v podnikatelské sféře, analytici a odborná veřejnost. Hodnotí se na stupnici od 10,00 (země bez korupce) do 0,00 (vysoký výskyt korupce). Aby země mohla být zařazena do hodnocení CPI, musí v ní být provedeny minimálně tři výzkumy (výzkumy realizují instituce např. Světová banka, Pricewaterhouse Coopers, Freedom House aj.).

Obr. 2: Index CPI-TI pro nové členské státy EU - rok 2004

Lze se domnívat, že výsledná hodnota indexu CPI-TI pro rok 2004 potvrzuje dlouhodobě stagnující tendenci v oblasti států implementovaných a uplatňovaných protikorupčních opatření. Má-li být boj s korupcí úspěšný, nemůže být založen jen na formalitě, proklamaci a množství protikorupčních, byť seriózně míněných opatřeních. Za zcela zásadní v této rovině je nutné považovat důvěryhodnost vlády jako klíčové nositelky antikorupční politiky státu spolu s omezením státní byrokracie.

ZÁVĚR

Kirznerova teorie podnikatelského objevování založená na myšlenkách a argumentech Misesa a von Hayeka, spolu s poznatky teorie veřejné volby, jsou přesvědčivými odpověďmi na otázky o úloze a postavení státu v soudobých tržních ekonomikách. Pro Českou republiku a ostatní evropské země nabývají tyto otázky na aktuálnosti zejména v rámci probíhajících diskuzí o Evropě. Kontraproduktivnost antikorupčních opatření v České republice je dokladem toho, že v současných ekonomikách se síla státu neposuzuje podle rozsahu jeho působnosti, ale především podle jeho schopnosti. Jde o schopnost vlády formulovat a efektivně zavádět „zdravou“ politiku a také schopnost vynucovat dodržování zákonů a pravidel hry. Jak je zřejmé, tato schopnost se stává nutností jak v oblasti vnitřní, tak i vnější politiky státu. Efektivnost boje s korupcí v České republice snižuje nejenom liknavý přístup zákonodárců a slabá politická vůle k přijímání a prosazování jednotlivých protikorupčních nástrojů, ale také stále rostoucí regulační funkce státu a systém přerozdělovacích procesů, který nabývá až absurdních rozměrů. Podle [Lobbyismus versus korupce, 2004] přichází Česká republika díky korupci o celou čtvrtinu veřejných financí. Po vstupu do Evropské unie náš stát dokonce „vypisuje dotace na zpracování žádostí o dotace“ a dotace obcím se stávají předmětem obchodu. Vláda tak na jedné straně proklamuje boj s korupcí, na straně druhé vytváří prostředí, které bujení korupce podporuje. Od roku 1990 značně vzrostl počet úředníků státní správy, Česká republika je zahlcena zákony, předpisy, nařízeními a vyhláškami. Řada důležitých zákonů přitom existuje dosud v neúčinné formě (zákon o střetu zájmů, zákon o veřejných zakázkách, zákon o konkurzu a vyrovnání aj.). Oslabení vazeb mezi

ekonomickou a politickou mocí, zjednodušení, standardizace a zejména zrušení nadbytečných předpisů regulujících ekonomiku a svazující ruce svobodnému podnikání jsou cesty, které vedou k trvalému zmenšení nežádoucích, korupčních jevů v ekonomickém prostředí. Jsme toho názoru, že každé odhalení korupce může přinést pozitivní efekty za předpokladu, že je současně doprovázeno omezením vlivu státu na hospodářství. V tomto případě pak každé odhalení korupce zvyšuje i příležitosti podnikatelského objevování na konkurenčních trzích.

Literatura:

- (1) Buchanan J. Svět bez etiky je nevýkonný. In: Ekonom, ročník XLIX, č.42. 2002 (s.36-37). ISSN 1210-0714
- (2) Kirzner I. Jak fungují trhy. Praha, Mega Print, 1998, (s.90) ISBN 80-902270-5-8.
- (3) Žák M. Politické riziko v tranzitivních ekonomikách a v Evropské unii. In: Politická ekonomie č.1. 2005 (s.3-30). ISSN 0032-3233
- (4) Kolektiv autorů. Lobbyismus versus korupce. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Institut pro politickou a ekonomickou kulturu. 2004. (s.87)

Kontaktní adresa :

Ing.Jolana Volejníková, Ph.D.

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav ekonomie,
Studentská 84

532 10 Pardubice

tel: 466 036 162

e-mail: Jolana.Volejnikova@upce.cz